

ТЫВА

СОЛУН 1925 ЧЫЛДЫҢ АВГУСТ 31-ДЕ ҮНҮП ЭГЕЛЭЭН

1999 чылдың
январь 30,
суббота
№ 3
(16065)
Садар өртөө
1 руб. 50 коп

Социал камгалал

НИИТИЛЕЛДИҢ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ КОШКАК КЕЗЭЭ

Рынок экономиказынче шилчилге үези чоңуну социал хандырылганы кошкак кезээне илези-биле берге салдыры чедирген. Маңаа чижек кириген ажы чок. Акша-шалың үнөмү турор бо берге үеде ол-бо черлерде ожал соксадышкыны хойу-биле болуп турарын массалык информация чепсектерин дамчытыр билер бис. РФ-тин федералдык хоойлузунда көрдүнгенин өзүгээр өг-бүлениң кирип ол турор орулганы амдырап-чуртаарына херек журулук акша хемчээлиниң кудуку деңгелинде (кижи саньга хамаарыштыр) эвээш болур болза, ыңдыг өг-бүлөлөр хандырылганы кошкак кылдыр санаттынар. 1998 чылдың чижээне алырга, Тыва Республикада чоңуну 80 ажы хуузу шак-ла ыңдыг байдалда. Ыңчалза-даа хол-буттуг, коңкадык кижилер амдыраарынын аргаларын тып, рынок экономиказына чаңгып бар чыдор. А социал объектилер: тускай бажың-интернаттарда, санаторийлерде чыдар аарыг, инвалид улустун байдалы чүдөн дора. Тываның Куш-ажыл болгаш социал хөгжүдө яамызы Москвага айтыр тургузарга, чогуу-на чоңуну шак ыңдыг хандырылганы кошкак кезээне болгаш тускай социал албан черлеринге гуманитарлык дуза көргүзүрүнүн байдалдарын өөренип коору-биле КНО-дан Фредерик Клаус, Михаил Алексанян январь 20-23 хүнеринде бистин республикага келгеш берген.

Январь 21-де КНО-нун хөгжүдө программаның төлөвилел директору Фредерик Клаусту үдөп, Куш-ажыл болгаш социал хөгжүдө яамызынын саймды Д.-С. Б. Яндак, Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызынын саймды В. С. Донгак, республиканың психика эмнелгезиниң психиатр эмчизи Ш. О. Биче-оол, ТР-нин Дагыштык экономиктиг, содыг болгаш делегей харылзаларынын яамызынын оңдурдукуучу А. И. Ондар болгаш радио, телевидениниң журналистери-биле Каа-Хем болгаш Танды кожууннарго чедип, үстүндө яамаларга хамаарышкан тускай албан черлериниң амдырал-чурталгазын көрдүүс.

ДЕРЗИГ-АКСЫНДА УРУГЛАРЫН ШКОЛА-ИНТЕРНАДЫ
Бир дугаар барган чери-вис ол. Интернатта 140 ажыг уруг бар. Директор Виктор Санцы. Мында уругларнын чүгдө 60 ажыг өөренип турар, а арктаннары өөренип шинек чок азы угааны четпес. Тору-мелниден инвалид болган, чүңү-даа угаавас, чыдар аарыг уругларны база мында азырап турар. Оларны 18 харлыгына чедир маңаа туткаш, оон Авыяңгаче чорудуптар. Бо уругларны Ф. Клаус КНО-га факт-барымдаа кылдыр көргүзүрүнче херек дээш фотоаппарат-биле тырттырып-даа алды.

Чыдар уругларнын ийги салбырында 17 чыл ажалдап турар Валентина Чернышова уруглар кээп-даа турар, чандыктарын дорул-торелдерин кезек үеде ай-даа турар дээрзин чугаалап турду. Ыңчалза-даа уругнун авазы кээп ап турган таварылга чаңгыс-даа сагынмас-тур мен дээрзе шугт элеспиндим. Ажы-биле чугаалаарга, кыгма-даа херек чок болган уруглар-дыр ийни. Харың-даа мындагы интернат бары эки-дир. Оон башка канчаар деп.

А чүгээр уругларны номчудуп, бижинди, чурдуп, ажалдарына өөредип турар. Хостуг үезинде олар телевизор көрүп, ойнап, агаарлап, хеп чур чегре, столвага чамдык ажалдарын кылчып, девискээрин аштап-арыгларынга, бичин болдукту хепкеринге кижиндик башкыларга дузалып турарлар. Школа-интернатта 16 чыл ажалдап турар улуг кижиздикчи башкы Тамара Оттук-оолдун чугаазы: "Мында угаан-медерел сайзыралы кошкак уруглар бар чүве болганда, оларны өөредиптир кончуг берге. Уруг бүрүзүн тускай хайгаарал, оон кайы хире билини шингээлип ап болурунче, аажы-чаңгыч улуг кичээлгеин углаар апар. Хандырылганын база нарын байдалда: кыдырааштар, демир-үжүктөр, карандаштар, парталар, сандалар чедип-пес, хеп аймаа барык чок, орун-дожк дери эргижирээ".

Бо интернаттан Челябинск хоорайы 17 уругну өөредип чуртукан турган — чүгээр уругларын. Ында инвалидтерин тускай профес-ционал-техниктиг училищени бар чүве-дир. Ону олар дооскаш келгеш, бо-ла интернатта ажыдай бергенер. Өг-бүлелиг, ажы-толдуу-даа бар, ниитизи-биле амдыралынын оруун тыва берген. Ол безин сагышка кончуг өөрүнчү болду.

Интернаттын удуртулганы үстүндө бижээним четпес, херек журулук чүдүлдерни болгаш чем аймаандан дуза кылдыр рис, гречка, кургаг сүт, эт, макарон кылыгы, крупа аймаан болгаш балык консервалары-биле дузалаарын Ф. Клауска дыңнаткан.

ӨСКҮСТЕРНИҢ ДУЗАЛА ШКОЛА-ИНТЕРНАДЫ
Мында байдал мүнөс чүгээр деп болур. Чүү кандыг-даа болза, өскүс-даа бол, угаан талазы-биле кадык уруглар мында чурттап, өөренип турар. Ниитизи-биле 95 уруг бар дээрзин школа-интернаттын директору Людмила Чолдак-оол дыңнатты. Колдуунда бүдүн өскүс, чартык өскүс болгаш ада-незинге кагдырган уруглар мында чыгдынган. Оларны хостуг үезинде амдыралга чүгүдө херектиг ажалдарга өөредип турар: дааранырынга, аргыттарынынга, оолдарны чазыыр-узанырынга дээш-ле баар. Куш-ажыл кичээлинде оолдар башкыларын кириген чагыс өзүгээр стол, сандаларын кылды, чамдык кылган дериг-херекселерин саткыш, узаныр эр-херекселер, будук, дозу дээш ыкшак материалдарын сатып ал, чаңгыс сос-биле боттарың боттарың хандырыңнып турар улус болду. Уруглар боттарынын даараан, аргаан ажалдарын делегелерге кириштирип, шанналдык черлерин ап келген.

Ф. Клаус өскүс уругларны бо интернаттан азырап ап турар таварылгалар бар бе деп сонугураалга, өөредилге саймды В. Донгак ыңдыг чүүл чок деп тайылбыр кылды. Бисте ыңдыг таварылгалар кайда боорун аан. Чоңуну сагыш-сеткили кадыраан, боттарынын амдыралы бергелесин турор бо үеде. Безин ол дугайында кым-даа бодавайн турар деп аашкынып-даа болу-ла мен.

Людмила Чолдак-оол интернатка дүрген ажалдар даараары машиналар, дериг-херекселер, хендирлер, пос аймаа, оон аңгыда чем талазы-биле дуза кадарын КНО-нун төлээзинден дилээ.

БҮРЕНИҢ (АВЫЯҢ) УГААНЫ БАГАЙ УЛУСТУҢ БАЖЫҢ-ИНТЕРНАДЫ
Бо бажың интернатта 244 аарыг киж бар. Бис барганыыста бажың-интернаттын директорунун хүлээлгезин күөсүдип турар Валентин Дамба бисти корпустарже элестип, амдырал-чурталгазы-биле таныштырды. Мында туберкулез аарыг улустарын аңгы корпузу бар болду. Ында 31 киж эмнедип чыдар. Эмнедип дээрзе-да, чы-таң барык чок. Арктан эми чүгө киртир "Изо-нозид" деп аттыг эм бар. Оон безин хуусаазы 1997 чылга четкен. Азы-чем айтыры кончуг берге апарганындан, ол эми бир аарыг кижиге хүнде чүгө ийини киртир турар. Ф. Клаус ол аарыг улусту коргеш, шуут-ла кайды. Дагышкы чурттап да мындагы тускай туберкулез эмнел турар албан черлери чок дээрзин ол дыңнатты. Аарыг улусту чүгө бажыңнарынче эмчи чалааш эмнедир. КНО-да туберкулез аарыг-биле демнел чорудуп турар тускай организация барын база ол чугаалады. Ук организацияга Тываның байдалынын талазы-биле илеткелди ыяап-ла кылыр аазды. Туберкулез аарыг улус корпузундан аңыда, эр, херээжин, чыдар аарыг (торумелниден инва-лид болган) улус корпузу болгаш чүңү-даа угаавас, шуут-ла солуу улустун корпузу база бар. Ында 30 киж барын көрдүүс.

Ниитизи-биле бажың-интернаттын байдалы эн-не берге байдалда деп болур. Аарыг улустун артык хев чок болганындан, чунар-бажың хүнүнде олардан хевин жулгаш, чугташ, кургаткаш, катап-ла кедирин каар. Орун-дожк чыдыгы, чоорган, сырткы хантары чедип-пес. Хой катап чүп келгенден, бар дериглери шууту ирий берген. Дагышкы идик-хеп шуут чоғундан аарыг улусту агаарладып үндүрер арга безин чок. Оларнык холелип, девидеп, аарыг кирип келген үеде оогураадыр эмнел чок болганын биле чүгө чугаала-жып, таапкы берип тургаш, ыа оон-биле аргалалар. Хеп складанда делгирлер шуут-ла курду.

ТҮБЕРКУЛЕЗКА УДУР САНАТОРИЙДЕ
Мында 200 аарыг киж эмнедип турар. Санаторийин директору Болат Балчы. Маңаа ужуру болза, туберкулез аарыг улустун чүгө аарыг чедир эмнээр турган. Амгы үеде аарыг холун эрттир келереп турарындан, ажык хевирини-биле аарып турарларын эмнээр салбыры ажиткан. Амгы үеде 70 кижини чытырып эмнел болур буступ кээп

ТҮҢНӨЛ ОРНУНГА
Үстүндө бижээним албан черлерин көрүп дооскаш, Фредерик Клаустан кыска интервью алдым: "Бөгүн көргөн чүдүлдеривис шуут-ла коргунч берге-дир. Мен мында улустун канчаар чуртап турарын көргөш, шуут-ла мунарар кадым. Көргөн, кирген албан черлеринисте байдал мени дүвүрөтөс арга чок-тур. КНО-га бодунун талалдан кылар журулук өчтөдүмү шыдаар шаам-биле белеткээш кирер мен. А кандыг дуза көргүзүрүн мында тускай комиссия шийтирээр" — деп, ол чугаазын доосту.

Ол-ла хүнүнү көжээинде Ф. Клаус болгаш М. Алексанян ТР-ниң Президентизм Ш. Ооржак хүлээп алган. Анда ТР-ниң чуртуканы чоңуну социал камгалалы кошкак кезээне сонугураалдык болбос дуза кадарынын болгаш ТР-ниң социал-экономикиг хөгжүдө төлөвилелдерин делегейи хөгжүдө программаларына дүштүр чедимчелиг ажалдап кылар шак мыңдыг ийи аңгы улаанышкынын протоколга ийи тала ол салган.

Ам чүгө Каттышкан Национал Организациондан биске ажалдап кээп чорон төлээлериң илеткелди чедимчелиг болурун күзөвшөөс, оларнын талазындан биске эвээш-биче-даа бол, дуза черле келир боор деп идеген артар мыңдыг-ла-дыр бис.

Кад-оол САТ.

Сүт-Хөлго соңгудаларга уткуштур

Кандидат Чечекмаа Түлүш-ооловна САГДЫ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ КОЛ УГЛАНЫШКЫННАРЫ

Хүндүлүг чаңгыс чер-чуртулгалары, соңгучулары!
Моң мурунда болган соңгудаларга киржиң тургаш, Силерниң улуг деткишиңнерин ап, хуу талазы-биле ийги керже үнер артыгы болган мен. Бу удаада Силер бүгүниң деткишиңни оон-да бедиң боор дээрзинге бузуроп, идеген турор мен. Мээң программам-биле мурунда-ла эки таныш силер, ап аңаа немей, колдуунда Сүт-Хөл кожуунга чүңү кылар бооп турорынын кол-колуң доңчулап ойткоакин.

Тыванын бот-догуннаан күрүне статусун, оон Конституциянын камгалар, ону үндөсүн чок черге эле көөр чорукка улук туруштук болур. Биче буурай улустарын делегей эргелерине даянып тургаш, Тыванын политиктиг, экономика, социал эрге-ажыктарын мағалдылап, республиканын чоңуну эрге-хүлээлелерин хоойлууга дүштүр камгалар. Бүгү чоңуну болгаш киж и бурзуу-

холбаалыг эн чугула айтыр-гуларынга хамаарыштыр хоойлуларын ажалдап кыл-чыр. Шажын-чүдүлгеге, бой-дуска, угаан-болал сайзыралына хамаарыштыр таарым-чалыг хоойлу-дурмуну тургузар.

Ол программга бээр акша-хорөңги болгаш материалдык деткименден Сүт-Хөл кожуун эмнелгезинге чоңуну кадыын шинчир УЗИ аппаратарын тургузарына дузалаар, Чес-Булуң ковурууну база Суг-Аксы, Хор-Тайга суурлар чоотунга эрик камгалал ажалдарын кылып чорударына дузалаар.

Теве-Хая биле Суг-Аксынын оруун чедир асфальт-тылаар; кожуун девискээринде

оңза байдалдар шолөазын, Кара-Чырага кадыкшылга шолөазын, Алдан-Мадырга шолөа-улеттүр, Ак-Дашка, Кызыл-Тайгага, Хор-Тайгага чер-мал улаанышкынын фермер школаларын тургузуп болур.

Кожуунуң амдырал хандырылганын боттандырып турар өңчүнү бүгү хевириниң организацияларын, бүдүрүлгелерин бүгү талагы деткини-биле оларны чингелдегил чээлилер биле хандырылганын, чүс черин, республиканың тамдык үндүрүлгелериндэн хостаарынын айтырылганын парламентиңе кодуруп тургаш, амдыралга боттандырынын чедип алыр.

ТР-ниң Топ соңгудла комиссиязынын даргазы Н. А. ОНДАР.
ТР-ниң Топ соңгудла комиссиязынын харысалагы секретары Л. Ы. КАРА-САЛ.
Кызыл хоорайың девискээр соңгудла комиссиязынын даргазы А. И. ЧЕРНОУСОВ.
Кызыл хоорайың ДСК-ның секретары Л. И. МАТЮШОВА.

ДЕПУТАТТАРГА ДЫҢНАДЫЫШКЫН

Тыва Республиканың Дээди Хуралынын ийги чыгыжыңды алдыгы сессиязы 1999 чылдың февраль 3-те Тыва Республиканың Дээди Хуралынын хуралдар залына эртенниң 9 шакта эгелээрин дыңнадып тур.

ТР-ниң Чазаанда

ТР-ниң ораолак президентизи А. А. Мельников январь 24-те парлалга конференциянын эртинер. Анда эртин турор кыштын ниити байдалы болгаш 1999 чылдың бюджет айтырымына хамаарыштыр чугаа болган.

Кыш улуг соок чок эртин турза-даа, түр када турган 40 ажы градус соок республикага айылды болдуар чаккан. Ылангыя Ак-Довурак болгаш Шаган-Арыг хоорайларын чыгыг-энергия топтериниң байдалы дүшкүрүлүг бооп артышаан. А Кызыл хоорайнын ЧЭТ-те бөгүндө бар хоомүрүн курлавыры чүгө үш неделяга чедер.

ТР-ниң Дээди Хуралында

Январь 26-да ТР-ниң ДХ-ниң комитет даргалары С. Монгуш, Э. Манчы, комиссия даргазы В. Хомушку Танды кожуунуң "Революциянын чалбыжы" совхозка чедип, оон экономиктиг көргүзүлгезинде байдалы делең-неп көргөн. Тараа, ногаа культуралары шыгжаар складтарын, пектарынын, Красноярска сүт-бараан фермазынын ниити байдалы биле таныжып көргөнөр. Ажыл-агымнын ажалдын коллективтери-биле жура-жылгаларын эртинерген.

Тываның Чазаа бюджет талазы-биле бодунун саналанын Москвага 2-3 катап берип, хожудан турар регионнарга дуза кадар талазы-биле боддаларын илеткеп турарын база ол айткан. "Газпром-нук" акциялары саттынган соонда, Тывага чээли акша келиринге идеген турарын, ыңчалза-даа ниити байдал нарын дээрзин чугаалаан.

Бистик корр.

КЫСКАЗЫ-БИЛЕ

Эвээш санныг чоңнарын болгаш этниктиг болуктерин Бүгү-делгей лигазы чидип бар чыдар дылдарын айтырылганына хамаарыштыр семинары Москвага эртинерген. Анаа бистин республикадан дорт киж киришкеш келген. Ук семинарга киржирилгелер болгаш ниитизи-биле биче санныг чоңнарын өзүлдө-хөгжүлдө эңгизге кирип турар дузазы болгаш деткименчези дээр өөрүп четтиргенин илдереткен чагазын лиганың чингиз секретары Евдокья Гаер ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка чоруткан.

Эрткен неделяда Президент Администрациянын болук ажилдакчылары Чадаана болгаш Ак-Довурак хоорайларга чоғунда кожууннарын кириштирип тургаш, тус чер бот-башкарылганын айтырылганын талазы-биле семинарын эртинерген. Анаа Администрациянын ажилдакчылары Б. Д. Сат, Л. Ш. Ондар болгаш өскелер-даа ажыктык делекцияларын номчаан.

БАЙЫР ЧЕДИРГЕНЕР

Тыва Республиканың Президентизинин Протокол албанынын удурткучу Борис Күжүгеттин биске ды-

натканын өзүгээр алырга, Чаа чылдың болгаш Христос Бурганын торуттугун хунериниң үезинде Шериг-оол Дизижиковичиниң адинага 167 телеграмма, чагаалар келген, оон иштинде Россия Федерациязынын дээди удуртулганында 12, Россиянын яамаларында 9, Федералдык структуралар чуртукчуларында — 23, Күрүне Думанын депутаттарында — 7 телеграмма, чагаа, откырткалар келген. Ш. Д. Ооржакка яны-бүрү республикаларын 9 президентизи, 18 губернатор, парламентилерин 7 даргазы, шериг округтарынын 4 кол командьлакчызы, делегейиниң улуг фирмаларын 12 удурткучу, Россиянын банк структураларынын 5 удурткучузу, шажын-чүдүлгениң 8 удурткучузу, оон иштинде Ыдыктыг XIV Далай-лама байыр чедирген.

Чүрктин ханызындан чыгыг состериг байыр чедиршишкенин Россиянын Турцияда элчини А. Лебеден, ГФР-ниң Новосибирскиде кол төлөз черинден, Мурнуу Корейиниң, Кыдаттын, Моолдун, Россияда элчиндеринден, Россиянын кол солундарынын редакторларындан келген.

ПАРЛАЛГА — УЛУГ ДЕТИКЧИ

РФ-тин Федералдык Хуралынын Федерация Чөвүлениниң көжүгүнү, ТР-ниң Дээди Хуралынын (парламентизиниң) Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол январь 26-да журналисттер-биле журушкан.

Шолбан Валерьевич Красноярскиге аппендицит кестирип эмнелгезе чыкканы-биле РФ-тин журналисттер организациязынын 80 чыл юбилейинге киржип күш четпезиниң дыңнаткаш, профессионал байырлыг таварыштыр журналисттерге байыр чедирип, "берге-даа болза, буянын ажы-ижинер дээр четтирдан, студент чыдарларын парлалга-биле харылаалыг чораш мен, бо эрге-дузалаа келгеш, парлаганы күштүң, чоң-биле харылаалыг биллип тур мен" — деп ужуражышкынын ажалдык турга, демдегелер. Оон соонда ол Федерация Чөвүлениниң хуралына киржип тургаш, бюджет талазы-биле айтырылганын шийтирлежип турганын, эртен чылдың-даа, бо чаа 1999 чылдың-даа бюджетти кончуг берге, ниити чуртта байдал эки эвес дээрзин байдалы-биле таныштырган.

— Республикада байдал база берге. Ыңчалза-даа чоңга уткуштур чоруп, Дээди Хурал тус чер хуралдарын, үндүрү талазы-биле дээш чижеткиг хоойлуларын хүлээп алган, чер-черлерге биске бүдүрүлгелерин бут кырынга тургузуп, республи-

СОҢГУЛДА КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ШИИТПИРИ

Кызыл хоорай № 1 1999 чылдың январь 20

Россия Федерациязынын, Тыва Республиканың хамаатыларынын күрүне эрге-чагырга органнынга, Тыва Республиканың чер-черде бот башкарыла органнынга соңгудал болгаш соңгугу конституция эзуаар эргелерин боттандыраар соңгудал-биле база "Россия Федерациязынын хамаатыларынын соңгудал эргелериниң кол мағалдыларын болгаш референдумга киржир эргелерин дугайында" Федералдык хоойлуунуң 21 чүдүлүнүң 3, 5 пункттарынын, "Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаттарынын соңгудаларынын дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунуң 57 чүдүлүн, "Тыва Республиканын төлээлекчилерин тус чер хуралдарынын депутаттарынын соңгудаларынын дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунуң 46 чүдүлүн удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Топ соңгудла комиссиязынын болгаш Кызыл хоорайың девискээр соңгудла комиссиязынын шийтирлээни болза:

1. Соңгудалары калы эртинер болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаттарынын соңгудаларындан чаңгыс мандаттыг 10 соңгудла округтарынын талазы-биле катап соңгудаларын хүнүн, Төлээлекчилерин Кызыл хоорай хуралынын 22 чаңгыс мандаттыг соңгудла округтарынын талазы-биле катап соңгудаларынын хүнүн 1999 чылдың март 28-те эртинер.
2. Бо шийтири хүлээп аларына чедир эртинер соңгудла ажалдары (көп-лишкенин), бир эвес олар республика болгаш федералдык хоойлудулгаларга дүжүп турар болза, оларны күштүг деп санаар.
3. Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаттарынын соңгудаларында Федералдык болгаш республика хоойлудулгаларына хойлу жуудула аларына дүштүр организастап эртинер Кызыл хоорайың девискээр соңгудла комиссиязына дагыр.
4. Тыва Республиканың Дээди Хуралынын ийги чыгыжыңды депутаттарынын Кызыл хоорайдан 10 соңгудла округтарынын талазы-биле кылып чорудар календарлыг планын бадылар.
5. Соңгудла хоойлудулгаларын күөсүлдеп дээр контроль чорудар база Тыва Республиканың Дээди Хуралынын ийги чыгыжыңды депутаттарынын болгаш Төлээлекчилерин Кызыл хоорай хуралынын депутаттарынын соңгудалары белектээр, эртинер талазы-биле ДСК-ның ажылын башкарып хынаар болукту К. Д. Будук-оол, Л. Ы. Кара-Сал, Л. М. Якушкина, Д. К. Долзатмаа составтып тургузар.

ТР-ниң Топ соңгудла комиссиязынын даргазы Н. А. ОНДАР.
ТР-ниң Топ соңгудла комиссиязынын харысалагы секретары Л. Ы. КАРА-САЛ.
Кызыл хоорайың девискээр соңгудла комиссиязынын даргазы А. И. ЧЕРНОУСОВ.
Кызыл хоорайың ДСК-ның секретары Л. И. МАТЮШОВА.

Тыва Республиканың Чазаанда

1999 чылда РФ-тин федералдыг бюджетинде тургустуна берген байдалды барымдаалаш база ТР-ниң эрге-ажыктарын камгалаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаалы суугаар ТР-ниң бюджетинде кол угуланышкыны камгалаар база РФ-тин федералдыг бюджетинде чугаалажырына киржир ажилчы бөлүктү тургустунган. Ажилчин бөлүктү кирген кижилер ТР-ниң чылгы бюджетининде чугула коргүзүлгелер тодаралдып, эде санаашкыны доозары-биле база оларны РФ-тин Чазааның яамыларына, ведомстволарына, РФ-тин Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелине болгаш Күрүне Думазына барып камгалаары-биле эрктен чылдың декабрь 31-ден эгелеп күренишкенин аякка чыгарган.

Россия Федерациязының Камгалажымынын болгаш Тыва Республиканың Чазааның арасында керээге дүшүрүп космос аппараттарын салып үндүрүп турар үеде ракеталардан адырылгаш, черге дүжүп турар кезектерин уруктаарын чаылаары-биле компенсация төлөвирине хамаарыштыр келген 79 муң рубльди Бай-Тайга кожуунун эмгелге албан черлеринге дериг-херекселдер болгаш эм аймак санын алдыры-биле шилчилер дугайында доктаалды ТР-ниң Чазаа хүлээп алган.

Ажил-агыйларның мал кыштаглаашкынын эрттирерине боттуг дузаны көргүзүп талазы-биле сонгалары болгаш хемчеглер дугайында доктаалды ТР-ниң Чазаа эрктен чылдың төңчүзүнде хүлээп алган.

1998 чылдың ноябрь-декабрь айларда кожууннарның хой нуруузуна улуг хар чаганының түңгелсинде, мал кыштаглаашкынынга берген мал тургустунган. Мал чемнери чедипшестен, оларларга далбын тыгтарына кывар-чаар материалдар, дус, сүт аймак чедипшештир турар, чагырталарын, ажил-агыйлар удуруткучуларынын талазындан дүрген хемчеглерин алдыры негетинип келген. Оон-биле кады малдың кодуу аары ол-бо черлерде көстүп эгелзеп, илангыча бо аарыг Бай-Тайга, Сүт-Хол, Чаа-Хол, Чоон-Хемчик, Каа-Хем кожууннарда илереп турарын ТР-ниң Чазаа

ТОМУЙЛААШКЫННАР

Тыва Республиканың Чазааны эрктен чылдың төңчүзүнде хүлээп алган доктаалын суугаар:

Олег Сергеевич СЕДЕННИ — Тыва Республиканың Одалга, энергетика болгаш транспорт яамызының сайыдынын бирги оралакчысына;

Александр Салчак — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агыйларын камгалаары-биле чыныгы оралакчына томуйлаан.

БАШКЫЛАРНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

1999 чылдың январь 7-де үнген № 1 (16063) "Шын" солунда Надежда Эргетин "Олар ашка чуруп бээр эвес" деп чүдүлп парлан.

Ук чүдүлгө хоорай башкыларын ажилчин анализин чедимче чок кылдыр айткан, хоорайның болгаш кожууннарның башкыларының ажил-чорудулганын эчпек чүдүлүп айткан, республика башкыларынын арасына хоон ылгалдырышкынын боддугун.

Республика хемчээлинге чорудул келген ажилдарга Кызыл хоорайның башкылары кезээде киржип келген, кожууннар башкыларынын кодуруген хемчеглерин деткип келген. Боттарынын күш-ажылын (шалынды) чогуур үезинде төлөп бээрин негеп, хоорай башкыларының хоойлу суугаар эргелерин камгалап чоруткан ажилдарын ук чүдүлгө автору чүдүлгө кылбас, чүгө шалын "чыырын" оралдажып турар улус кылдыр коргускен. 1997-98 ооредилге чылын Кызыл хоорайның школаларынын башкылары чедипшешкенин доосканын авторга сагындары

дүвүрел-биле демдеглээн. Оларларны далбылаарын, ынаар мал чемнерин, дусту, сугну чедирерин, кышталарже оруктарын аштаарын организастаарын республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм яамызына, кожууннар, сумулар чагыргаларына, колээ ажил-агый эргелдерине дааскан. Ол ышкаш "Каа-Хем" хоумур-даш уургай ажил-агыйлар-биле керээн чаргаш, хоумур-даш болгаш дусту бээрин, оон өрттэн продукциялар-биле санажырын саналдаан. Көдур аарын дөштүг эмнээр күштүг эмнерин салдып алгаш, ажил-агыйларын хандырып Көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм яамызының ветеринария департаментинге дааскан.

Мал кыштаглаашкынын организастагы эрттирерине республикага нити-биле 401,25 муң рубль өрткитип 160,5 тонна кывар-чаар материалдар херек бооп турар, оон кожууннарда ажил-агый бүрүзүне хувааган дакзыны ТР-ниң Чазаа бадылаан.

Мал аарыгыларынга дур эмнер хереклеттинип турар ажил-агыйларынга база тодараткан болгаш анаа чарыкталарын, чүү херек бооп турарын доктаалда айткан.

Кызыл хоорайга этт продукцияларын садып сайтар шывгылыг рынокту ажалдыры-биле мурунда типография бажыны кылдыр туруп доозарынын тендер конкурзуун чоруткан. Конкурск "Школьник" кооператив тилзээн. Ук кооператив 2200 муң рубль эге смета өрткитип өбүктүн 1795 муң рубльге 1999 чылдың февраль 25-ке чедир доозарын хүлээп. Шывгылыг рынок тудары-биле ТР-ниң Чазаа ам дээрзинде 200 муң рубльди кооперативке үзүп берген.

Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдың декабрь 25-те №206-р айттышканын суугаар "Тыва коопалт" компаниятын очу-хорегтин ажилгаар айттыр талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Комиссиянын даргасына Тыва Республиканың күрүне очузуун эргелеп башкаар талазы-биле күрүне комитетинин даргасы Б. К. Балчий-оолду томуйлаан.

Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдың декабрь 25-те №206-р айттышканын суугаар "Тыва коопалт" компаниятын очу-хорегтин ажилгаар айттыр талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Комиссиянын даргасына Тыва Республиканың күрүне очузуун эргелеп башкаар талазы-биле күрүне комитетинин даргасы Б. К. Балчий-оолду томуйлаан.

Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдың декабрь 25-те №206-р айттышканын суугаар "Тыва коопалт" компаниятын очу-хорегтин ажилгаар айттыр талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Комиссиянын даргасына Тыва Республиканың күрүне очузуун эргелеп башкаар талазы-биле күрүне комитетинин даргасы Б. К. Балчий-оолду томуйлаан.

артык эвес. Школаларны 34 оореникчи медальдары дооскан. Хоорай чагыргазы сан-хоо дузанын көргүспей турда-ла, ада-илериниң дузасы-биле Кызыл хоорайның башкылары школаларын чаа ооредилге чылынга белеткээш, 1998-99 ооредилге чылын чогуур үезинде эгелзеп, 1998-99 ооредилге чылынын ийги улдузун чедипшешкенин дооскан.

Школаларда оореникчилер саны көвүдөп, ооредилге номнары, мебель чедипшештир турда-да, кожууннардан келген уруулар ооренип турлар. № 12 школанын башкысы Россия Федерациязының "98 чылдың Башкызы" конкурск шаандалыг чери алды.

Башкыларын ажил-чорудулганын эчпек айтканын база ук чүдүлгө автору хоорайнын болгаш республиканын хой-нитизинин мурнунга башкыларын адым баксырадып турарын башкылар демдегледи.

(Чагаага хоорайның школаларындан 14 директор ат салган.)

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ 1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетин кирип кээр, чугаалажып көөр база бадылаар чурумунуң дугайында

Бо Хоойлу 1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетин кирип кээр, чугаалажып көөрүндү Хойлуунуң төлөвилени бирги номчулгада чугаалажып көөрүп турар үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин концепцияын болгаш баш удуруткучуларын, бюджет база удуруткучуларын анализ-биле кады 1999 чылда Федералдыг бюджеттин төлөвилени Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазы ийги номчулгада чугаалажып көргөниин соонда 20 хонуктан орайтпайн, Тыва Республиканың Дээди Хуралына Тыва Республиканың Чазаа кирип.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы 1999 чылда республика бюджетинин төлөвиленин үш удаа номчул танышкан, чугаалажып көөр. "1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузуң төлөвиленин чугаалажып көөрүп турар үеде Тыва Республиканың Хоойлузуң төлөвиленин чугаалажып көөрүп турар, Тыва Республиканың Чазааның илеткелин, Бюджет, сан-хоо болгаш үндүрүлгелер талазы-биле комитетин, оон аңгыда ажил-агый уу-биле хамаарылгалыг комитеттерин болгаш комиссияларын эдеринчи илеткелдерин база дыңнап

чугаалажып.

2 чүүл. "1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Хоойлуунуң төлөвилени бирги номчулгада чугаалажып көөрүп турар үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин концепцияын болгаш баш удуруткучуларын, бюджет база удуруткучуларын анализ-биле кады 1999 чылда Федералдыг бюджеттин төлөвилени Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазы ийги номчулгада чугаалажып көргөниин соонда 20 хонуктан орайтпайн, Тыва Республиканың Дээди Хуралына Тыва Республиканың Чазаа кирип.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы 1999 чылда республика бюджетинин төлөвиленин үш удаа номчул танышкан, чугаалажып көөр. "1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузуң төлөвиленин чугаалажып көөрүп турар үеде Тыва Республиканың Хоойлузуң төлөвиленин чугаалажып көөрүп турар, Тыва Республиканың Чазааның илеткелин, Бюджет, сан-хоо болгаш үндүрүлгелер талазы-биле комитетин, оон аңгыда ажил-агый уу-биле хамаарылгалыг комитеттерин болгаш комиссияларын эдеринчи илеткелдерин база дыңнап

биле;

1999 чылда Тыва Республиканың каттыштырган бюджетинин баш бурунгаар санаашкыны-биле;

1999 чылда Тыва Республиканың сан-хоо талазы-биле түңгел баласынын баш бурунгаар санааны-биле;

1999 чылда инвестиция программанын төлөвиленин чугаалажып көөрүп турар үеде Дээди Хуралдың хүлээп алыр ужурулуг Тыва Республиканың чогуур хоойлуларын төлөвилелерин Тыва Республиканың Чазаа Дээди Хуралга кирер.

1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин кады Тыва Республиканың Чазаа 1998 чылда каттыштырган база республика бюджеттеринин күсүлдезинин дугайында баш бурунгаар сан-мелээрин, 1998 чылда күрүнең бюджеттен дашкаар фондунуң отчеттарын база орукталарынын болгаш чарыкталарынын санаашкыны болгаш анализир-биле кады 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

5 чүүл. 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

үндүрүлгелер болгаш камгаладылга дадывурларының дугайында Тыва Республиканың хоойлузуң төлөвиленин ийги номчулгада чугаалажып көөрүп турар үеде Дээди Хуралдың хүлээп алыр ужурулуг Тыва Республиканың чогуур хоойлуларын төлөвилелерин Тыва Республиканың Чазаа Дээди Хуралга кирер.

1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин кады Тыва Республиканың Чазаа 1998 чылда каттыштырган база республика бюджеттеринин күсүлдезинин дугайында баш бурунгаар сан-мелээрин, 1998 чылда күрүнең бюджеттен дашкаар фондунуң отчеттарын база орукталарынын болгаш чарыкталарынын санаашкыны болгаш анализир-биле кады 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

5 чүүл. 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

үндүрүлгелер болгаш камгаладылга дадывурларының дугайында Тыва Республиканың хоойлузуң төлөвиленин ийги номчулгада чугаалажып көөрүп турар үеде Дээди Хуралдың хүлээп алыр ужурулуг Тыва Республиканың чогуур хоойлуларын төлөвилелерин Тыва Республиканың Чазаа Дээди Хуралга кирер.

1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин кады Тыва Республиканың Чазаа 1998 чылда каттыштырган база республика бюджеттеринин күсүлдезинин дугайында баш бурунгаар сан-мелээрин, 1998 чылда күрүнең бюджеттен дашкаар фондунуң отчеттарын база орукталарынын болгаш чарыкталарынын санаашкыны болгаш анализир-биле кады 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

5 чүүл. 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

үндүрүлгелер болгаш камгаладылга дадывурларының дугайында Тыва Республиканың хоойлузуң төлөвиленин ийги номчулгада чугаалажып көөрүп турар үеде Дээди Хуралдың хүлээп алыр ужурулуг Тыва Республиканың чогуур хоойлуларын төлөвилелерин Тыва Республиканың Чазаа Дээди Хуралга кирер.

1999 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин кады Тыва Республиканың Чазаа 1998 чылда каттыштырган база республика бюджеттеринин күсүлдезинин дугайында баш бурунгаар сан-мелээрин, 1998 чылда күрүнең бюджеттен дашкаар фондунуң отчеттарын база орукталарынын болгаш чарыкталарынын санаашкыны болгаш анализир-биле кады 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

5 чүүл. 1999 чылда бюджеттен дашкаар фондуну дугайында хоойлуларын төлөвилелерин Дээди Хуралга кирип бээр.

Садыглаашкындан үндүрүг дугайында

Дээди Хурал 1998 чылдың декабрь 29-та хүлээп алган

эм-домнарнын, протез-ортопедика кылгыларынын;

— чуртталга-коммунал ачы-дузаларынын, а ол ышкаш чуртталга чоңга күрүнең азы муниципалитет чуртталга оран-саваларын холсезилеп дүжүрүп талазы-биле ачы-дузаларын, а ол ышкаш нити чуртталга бажыкырында чуртталга йерлер бээринин талазы-биле ачы-дузаларын;

— театр-коруңде, культу-ра-чырыдышкын хемчеглерин эрттирерде, культураны болгаш уран чүдүлгү күүне база муниципалитет албан черлеринин база организациаларын чедирип турар, культура болгаш уран чүдүлгү адырына (театрларын, кинотеатрларын, концерт организациаларын болгаш коллективтерин, козониң-биле катар, клуб албан черлеринин, библиотекаларын, ширктерин, лекторийлерин), культура болгаш дыштанылга парктарынын, зоопарктарын ачы-дузаларынын, оон иштинде киреринин билеттеринин база абонементтеринин ортектеринин;

— шимчэс очкуге болгаш ортект-унелиг саазынарга хамааржыр бажыкы балгатынын, тудугларын, чер-ураактарынын база ортект-унелиг объектилеринин;

— школа назыны четтэн уруулар албан черлеринин урууларын ажаап-хайгаарынын база аарыг-аржык улусту болгаш кырган-чөкүрүн ажаап-карактарынын талазы-биле ачы-дузаларын;

— муниципалитет тургузуунун нити ажилгаар пассажир транспорту (таксиден өскөз) пассажирлер дамылгаларын, а ол ышкаш кем база автомобиль транспорту-биле хоорай кавызынга пассажирлер аргыштары-биле ачы-дузаларын;

— боттарынын ажил-чорудулганын хемчээлин чедирип турары чээли организациаларынын, камгаладылга улзузунун, пенсиянын күрүнең эвес фондунуң ортект-унелиг саазынарнынонун профессионал киржикчилеринин чопшээлин алыр ужурулуг, чедирип турары, а ол ышкаш бөлүкчүлүк коллегиязынын чедирип турары ачы-дузаларынын, шажын организациаларынын чанчыл болгаш сүзүлгө ачыдыреринин;

— хооржүдүлгө бююларын, чевет-хөөрлер кылырына ритуалдыг ачы-дузаларын, шажын организациаларынын сүзүлгө чыгарып эрттиреринин;

— күрүне эрге-чагырганын бүрүн эргелиг органдарын база тус черинин бот-башкарлыга органдарын чедирип турары, каай-тыларын болгаш ашка

чымылдарынын чогуур хевирлерин тырттырып турары ачы-дузаларынын;

— ооредилге, ооредилге-бүдүрүлгө, эртем азы киңиздилге ажилы-биле холбашкан болгаш күрүнең азы муниципалитеттин ооредилге албан черлеринин бүдүрүлгө турары бараанарынын (ажылдарынын, ачы-дузаларынын);

— санатор-курорт болгаш кадыкчыла албан черлеринин, дыштанылга албан черлеринин инвалидтерге болгаш урулуга сайгарып берип турар путевкаларын (курсовкаларын) ортект-унези үндүрүп оонаарынын объектизи болгаш;

1. Үндүрүг баазыны толардып турар, немелде ортект үндүрүгү база иштики акцизге хамааржыр бараанарга акцизи тириктирер.

2. Үндүрүг төлөкчизи 3-кү чүдүлгү 1-ги пунктунда санап кирген бараанары (ажылдарын, ачы-дузаларын) сайгарынын аңгы учедун кылыр ужурулуг.

3. Бараанарын (ажылдарын, ачы-дузаларын) сайгарынын аңгы учедун чок турар таварылгада, үндүрүг төлөкчизи сайгарынын иштин түңү-биле садыглаашкындан үндүрүгү төлээр.

4. Тыва Республиканың девискээринде бурткеткен юридиктиг албан черлери болгаш хуу-даа кижилер, а ол ышкаш бараанары база ачы-дузаларын Тыва Республикадан дашкаар сайгарып турар оларын салбырлары садыглаашкындан үндүрүгүлери ук девискээрлерде доктаатпайн ашка түңгел төлээр.

5. Бир эвес садыглаашкындан үндүрүгүлери ашка түңү юридиктиг албан черлеринин база хуу кижилерин бурткеткен черинин аяы-биле, а ол ышкаш юридиктиг эргелиг кижини томуйлап албаан структура кезектеринин башкы кол бүдүрүлгелеринин садыглаашкындан үндүрүгүлери ашка түңгел доктаатканын куду болуп турар таварылгада Тыва Республикада бараанарны садыглаарындан үндүрүгү Тыва Республикада күштүг бооп турар ашка түңгел төлээр.

6. Үндүрүг төлөкчилери боттарынын туруп турар черлеринин аяы-биле садыглаашкындан үндүрүгүлери

санап үндүргөн түңгелерин майык суугаар (капсырылга № 4) үндүрүг органнын айа сайында бухгалтер отчедун квартал база чыл отчеттарын кирерине доктааткан хуусаадан орайтатпайн дүжүр.

7 чүүл. Үндүрүг төлөкчизинин харымсалгазы болгаш үндүрүг органнын контролю

1. Садыглаашкындан үндүрүгү санаарынын база төлээринин бүрүн дозуу болгаш ой-шаандазы дөшү күштүг бооп турар хоойлузулуга дүштүр төлөкчилер харымсалгалыг болуп.

2. Үндүрүгү бүрүнү-биле болгаш ой-шаанда төлөп турары дөшү контролю күштүг бооп турар хоойлузулуга дүштүр үндүрүг органнынга дагыр.

8 чүүл. Түңгел чүдүлгелер девискээрине садыглаашкындан үндүрүгү доктаатканын-биле болгаш "Россия Федерациязында үндүрүг системасынын үндүрүгү дугайында" Россия Федерациязынын Хоойлузуң 20 база 21 чүдүлгелерде көрдүнгөн дараазында үндүрүлгелери болгаш ашкалары:

— ооредилге албан черлеринин хергелдеринге кирер ашкалары;

— курорт зоназынга бүдүрүлгө ужуруткучу объектилериниң тударына үндүрүгү;

— садыглаар эрге дөшү кирер ашканы;

— автомобильдерин катар садыканы дөшү үндүрүгү; ыт элдерин үндүрүгү; арага-водка кылгыларын садыр дөшү чопшээрден кирер ашканы;

— тус черин аукционнар база төлөкчизинин эрттирер эрге дөшү чопшээрден кирер ашканы;

— квартирга ордер бергени дөшү кирер ашканы, автотранспорту тускай черлерге тургусканы дөшү кирер ашканы;

— тус черин символ-демдөөн ажилгаар эрге дөшү кирер ашканы;

— ипподромнарга айт чарыкына киришкени дөшү кирер ашканы;

— чарыштарга ойнап алганы дөшү кирер ашканы;

— ипподромга тотализатор оюнга кирип турар улустан кирер ашканы;

— биржаларга болуп турар дугуржугалардан кирер ашканы;

— кино база телевидениге тырттырар эрге дөшү кирер ашканы;

— чуртталгалыг черлерин девискээрлерин аштап арылааны дөшү кирер ашканы;

— моорей кончааны ажалдары дөшү кирер ашканы тыртпас.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

Кызыл хоорай, № 130 1999 чылдың январь 18.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

Кызыл хоорай, № 126 1999 чылдың январь 18.

Маалыр-оол КАЛЧАН:

“АЖЫЛ-ИЖИН БИЖИП ЧОРДУМ”

Журналист эш дугайында сөс

Оон миннишкини ол-дур. “Шынап-ла, профессионал парралтага 25 чыл ажилдаан үемде, ажилымга “кошкар” деп сөс диннап корбэн мен” деп, бо хоочун чугаалаар.

бир үеде Батый Кенеш-биле “Оюмааны” бозин бадыргап, шаннал-мактал-даа ап чордулар ийин.

чугаалап олар. Ай эрткен соонда, секретарь: “Шын” солунга ажилдаар сен” – дээн чүвс-дир.

чамдык эки талаларын көргүзүп (журналист эртемге өөрөгени оюнчук бе!) келген. Ам маана соглеп каалы.

“Тихоокеанская звезда”, “Молодой дальневосточник”, “Сельская новь” солуннарнын идепкейлиг бижикчизи турган.

Өөрөнгөн чаңчылыгыс эзугаар эштиң шанналдарын адап кагымза, бачыт болбас боор.

Адак соонда. М. Калчан “бо тенеке” рынок мурнунда-ла ажил-херекчи кичи деп билген мен.

Айт мунуп, иви мунуп, Автомобильге, вертолстка чоруп чорааш,

Маалыр иштиң шолбаннары – Малчыннарнын ажил-ижин бижип чордум.

Калчановичинин бо сестери-биле бо чүүдүмүң тондурп ора, алдан харлааны-биле анаа-ла бодуң болгаш каш сөстүг байырым чедирип каайн: “Ам-даа хой чылдарда чуртта, ажилын, чуртталган эки-ле болуң!”

Александр ДЕМБИРЕЛЬ.

ЧУРУКТА: Бодуң ишчилерин ажилдарын чырылды чораш, Тожунуң ивики-аеринге бергаш, чарыны ол мунупканы.

БАРТААЗЫННЫГ ТООЖУ

(Уланчымы. Эгези № 96–101, 103, 104, 106–111 (1998 ч), № 1, 2 (1999 ч) “Шында”).

Ясир Монгуш кара-бажыңга мурнунда олуруп чораан. Бичангапш хоой-лу-дурум деп билгиниң кулак-кудуруун элээн илпип апкан болгаш, айтырыл-ларны боду салгылай бээр азы чайлаш чок буруулуг черлеринге, үңгүр иштиңде өрге дег, дуй теңиниң каап олурган.

аажок агарты, чырыктарын кулак дажыңга чедир тулдур хулумзурээн. Езу-луг-ла Маргарет Тэтчер.

Ондар чангыс-даа сөс этпээн, дугжүйүп алгаш олур-луп-ла берген. Чадап-чадап кааш, Илбек олудундан тургаш, кабинетке ынай-бээр кылаштагы-лаан.

Чырааны Тамара хөлчөк тараш, чинге дурт-сыннык, оле-чара кыс туржук.

Чырааны Тамара хөлчөк тараш, чинге дурт-сыннык, оле-чара кыс туржук. Комсомол ажилым аяны-биле ул черге чед бержик мен, ол аалга хонуп, аштаныш-чмененип турдум.

дээрже журналистика салбыры-дыр ийин. Журналистикаже улуг базымны оон эгелзэн дизи, чоптүг болуп боор, оон мурнунда-ла кожуун, республика солуннарынга ады, чуруктары кестүп кээп-даа турган болза.

четкен. Оозу: — Тываның шору дээн оолдары найсылапга ажилда-ла дээр ийианан – дээш, хулумзурп каап-тыр.

САЙЫТ БОЛУРУНУҢ ОРНУНГА

— Бо-ла чурттап эрткен амдыралымда эң-не хонунум чок чүүлүм — хурал. Ону та ким деп мугулай кичи бодап, тыпканы ол чүвс — деп, Кара-оол акый менче кожа олуруп албышаан, чугаазын эгелзедиле.

үеде ол безин бодуң кижилерге улуг деткимче болду эвеспе. А мугур 50, 60 харлааннарнын, о-бүлө тутканынын 25, 50, харын-даа 70 чылдарын эртериниң байырлалдарында тураскааткан хуралдар шуут кедергей солун дивес сен бе.

бүзүрөп, ону депутатка депшидил алыр. А оон? Оон чүү боор — чоңга ол депутат утундуруп каар, чүге дээрже ол-ла олчана оларга көзүл-бейн баар.

Шаг-шандан бээр та чеже хурал эрткен чүвс, оон сан-түңүп Бурган башкы боду-даа санап шыдавас чыгы-ла эвеспе.

“Сайдан үнгөн чангыс терек Сандан болбаан хомуданчыг, Салымнын-ла Санчат-оглу Сайыт болбаан хомуданчыг” — деп ыргалайлар чорурп бир акыйны утпаан сен бе? Ол-ол. Москвага Чоон чүктүң ажилчы чоңнарының Коммунисттик университетинге өөренип чораан.

Шаанда дарга болуру, хуралдарга киржири дээрже хулумзурп херек ийин. Бичан, шынап-ла, дарга, сайыт болуру шуут берге турган.

МИЛЛИОНЕР БОЛГАНЫМ

— Амдыралга черле чүү турбас дээр боор: бир хун басырап-даа чорурп сен, а бир хун хөлчөк байың-даа бээр сен.

ажалга кассазында сиперини шыгжамырынарже шилчидипкен бис, богуң-даа барып ап болур силер. Аа, уттуптар часкан-дыр мен, миллионер болганым-биле бээр дээш, чедирип тур мен — дээш, телефон даңзанын салып кады ол.

Бир-ле катап Тываның ном үндүрер чериниң чагыын эзугаар чогаал бижээн мен. Чамдык улустуң бодап чороруу ышкаш, чогаал бижириниң ындагы-ла белен эвс болдуру ийин.

Чүвениң ужурун тыппайн, кезек боданып олур мен. Ол чүзүл, “миллионер болганым-биле” — деп? Бо наздыа хой-ле номнарнын автору болган мен, а ыңчалза-даа миллион акша ап черле корбэн кичи-дир мен, бо бизнеске ному дээш мензе канчап миллион рубль төлзөн болдулар? Кижини кыжырып чүзүл...

Чогаалыны Тываның ном үндүрер чериниң директорунга, кол редакторунга чедириң. Оларнын амыраары-даа кедергей болдулар, дораан-на хулээп алгаш, чугаалдылар: — Чогаалыңарны ном кылдыр келир чылын парладыттар бис, планда ыңчаар кордунген чүвс, а акшатогериниң дугайында сагыш човаан херээр чок болгай але: билбес эвес силер — дораан шилчидиптер бис.

Ажаалга, кассазында дораан маңнап четтим. Шынап-ла, ол номуңуң гонорарыңга 1 миллион оранчк ажыг акшаны мээң адымче шилчиткен болду. Чажырап канчаар, оорозин-даа хөлчөк: чогаал ажилыңга мынча хой чыл ажилдап келгеш богуң, чүгле богуң, Март 8-тин бүдүүзүң, миллионер болганым бо-дур! Мен ам чүге бодуң чогаалчы эвс, а миллионер чогаалчы болган-дыр мен!

Чоокта чаа, хай-иттирип, ийи хун улаштыр ындаг хуралга олурушкаш, шуут ырмаан сында, ыргаам хондурдулу эвеспе. “Сайыт болбааным, шынап-ла, аксым-кежин-дир” — деп ыңчан ылап-ла боданган болду мен ийин. Бакка-сокка даргалаарының орунуга, улуг даргаларга кончуларының орунуга, анаа-ла ажилчың бооп, хулээлгезин эки күүседип чорааны дээр деп билдир кичи мен ийин — дээш, чугаазын ол доосту.

Кассада каш акшамнын кырынга 1 миллион оранчк ажыг рубльди дептержигемге демдегледип алгаш, дораан-на бакынымче, багай кадаймын маңнаптарымга, анаа-ла спортунчек, шывышак буттарым, дортталы берген дег, харын-даа ужулуп бир чорааның болган мен.

Ам Маргарет Ондарнын ээлдээ келген. Ол аныяк кыс бир өсөс яныз, харын конугуп олуту-ола-лы дилги болган. Ону ам көөр-ле силер ийианан.

— Ха, “Прима” — дээш, Маргарет думчунуң инек соо чыттаан бугагылаштыр дыйрыштырган.

— Бо байысаакчы мени күштеп чазарлаар деп тур — дээш, херектен кыс кылыснынч кускунагы-лаач.

МААДЫР-ООЛ+ГАЛЯ=ЧҮРЕК

“Чүрээм долган бодалымны Чүгө сөзү сөгдээр дээр мен. Чүдөн артык ынак сарым, Чүңү бодап олур сен? Айлаң-кужум, чөраш кужум — Аныяк чаш ынакшылым!” (Ю.Кюнерев).

каттышкаш, сес чалгынныг апарган студент эр хей-агыттыг, тура-соруктуг өөренип турган. Чүгө ол эвс, яныз-бүрү маргылдааларга — хаак чарыштарынга, хол бөмбүңүң, хурештерге доктаамал киржир.

белен-селен кыстар-даа көргөндө, шимирт дивес. Мөгө күш-даа, ханы угаан-даа ажил шыдавас ол уяралды база-ла Гая буза шаапкан. Мырныай Чаа чыл чоокшулап, кышкы дыштанылга чедип кел чылдырда, Маалыр-оолга чагаа келген.

“Өөрээндэ ыглар”. (Улустун чугаазы) Маалыр-оол Омскиге барган болгаш өөредилгениче, кыска эремде ойнаан тыртым-одүрек дег, шымып кирипкен. Ылап-ла тыртым-одүрек дег. Ылап-ла шымып. Чүге дээрже мурнуку чылдарда оон сагжык саарык турган.

Чүгө бижириниң чылдагааны тыппаан. Чүңү айтырарың? Чүрээм ыстап аарып апарган деп мегелээр бе? Анаа Гая дөмей-ле бүүзүрөс, Маалыр-оол — тулган спортчу, оон чүрээ канчаарга-даа дээди денелде турар ужурлуг,

Чогаалчы кижиде акшашалың турар эвс, кайы хирени бижир-дир, ол хирени алыр чүвс болгай. Бичангапш хире-хире болгаш-ла ном үндүрер черин даргаларынче телефоннап, гонорарының кажан санап бээрин айтырып каап турган мен.

(Уланчылыг).

Маалыр-оол КАЛЧАН.

